

ambtsbediening zijn heengegaan (Doctoraalscriptie Vrije Universiteit 1988).

8. Adres = petitie, verzoek.

9. Zie over deze bijbelvertaling M. J. Aalders, 'Een mislukt project. De synodale vertaling van het Nieuwe Testament uit 1868', *DNK* 27 (2004), no 61, 2-13.

10. Pogingen om Kuiper of Rutgers aan de stedelijke universiteit te binden mislukten. Zie over deze pogingen G. J. Vos Az, *Het keerpunt in de jongste geschiedenis van kerk en staat. De eerste bladzijde der tweede afscheiding* (Dordrecht 1887) 26-27, en P. van Rooden, 'De Vrije Universiteit, het protestantse vaderland en de Faculteit der Godgeleerdheid van de Universiteit van Amsterdam', in: P. J. Knechtmans en P. van Rooden (red.), *Theologen in ondertal. Godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam* (Zoetermeer 2003) 125-139, aldaar 130.

11. Over Groen, Kuiper en de oprichting van de VU zie men J. Stellingwerff, *Dr. Abraham Kuiper en de Vrije Universiteit* (Kampen 1987) 47-82.

12. Belangrijke Kuiper-studies zijn samengebracht in C. Augustijn en J. Vree, *Abraham Kuiper: vast en veranderlijk. De ontwikkeling van zijn denken* (Zoetermeer 1998). Zie ook de overige artikelen van Vree en Augustijn die in de literatuuropgave worden genoemd.

13. J. Vree, 'Ijkpunt 1900 – Het christelijk volksdeel: verdeeld over kerk en leer, vereend in de politiek', in: C. Augustijn en E. Honée (red.), *Vervreemding en verzoening. De relatie tussen katholieken en protestanten in Nederland 1550-2000* (Nijmegen 1998) 127-150. Over de waardering voor de verzuiling als emancipatieproces in het historisch onderzoek zie men D. J. Wolfram, 'Gereformeerde kerkgeschiedenis vanuit een verzuilingsperspectief', *GTT* 101 (2001) 98-106 en de door hem genoemde literatuur.

14. Over de ontwikkeling van het gereformeerde volksdeel verschenen twee belangrijke studies, te weten J. Hendriks, *De emancipatie van de gereformeerden. Sociologische bijdrage tot de verklaring van enige kenmerken van het huidige gereformeerde volksdeel* (Alphen aan de Rijn 1971) en D. Th. Kuiper, *De voormannen. Een sociaal-wetenschappelijke studie over ideologie, konflikt en kerngroepvorming binnen de gereformeerde wereld in Nederland tussen 1820 en 1930* (Kampen 1972).

15. J. Hendriks, *De emancipatie*, 7, verwijst naar een omschrijving van Banning: 'de eenvoudige, onontwikkelde, in het volksleven van de 19e eeuw, beheerst door het denkend deel der natie, niet meetellende, bijbelgelovige volksmassa'. J. C. Rullmann, *Kuiper-Bibliografie* 1-111 (Kampen 1923-1940) aldaar 111, 449-552, wijst op het gebruik van Kuiper in 1872. Het gaat dan om 'luiden van kleine en middelbare middelen'.

16. A. Kuiper, *Sovereiniteit in eigen kring* (Amsterdam 1880) 32.

17. Zie over de 'gereformeerde beginselen' hoofdstuk 1. en Roelink, *Een blinkend spoor*, 9-22.